

МҒТАР 06.71.57

<https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2024-4.06>

ӘӨЖ 338.48

С. ҚҰМАРБЕКҰЛЫ

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

(Қазақстан, Өскемен), E-mail: sanat_kv@mail.ru

ЕҚТА-ДА ЭКОТУРИЗМДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ҰЙЫМДЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда (ЕҚТА) экологиялық туризмді дамытудың ұйымдық-құқықтық аспектілері қарастырылады. Экологиялық туризмнің негізгі міндеті табиғи ресурстарды сақтау және қоршаған ортаны қорғау бола отырып, сонымен қатар жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға ықпал ету. Мақалада ЕҚТА-да экотуризмді дамыту үшін қажетті заңнамалық және нормативтік актілердің жағдайы, туризмді ұйымдастырудың құқықтық негіздері мен талаптары, сондай-ақ экотуризмнің инфрақұрылымдық және ұйымдастырушылық мәселелері талқыланады. Сонымен қатар, экотуризмнің дамуына кедергі келтіретін негізгі проблемалар мен оларды шешу жолдары ұсынылады. ЕҚТА-да экотуризмді тұрақты дамыту үшін халықаралық тәжірибелер мен стандарттарды енгізу қажеттілігі атап өтіледі. Мақала қазақстандық экотуризм саласының даму перспективалары мен мүмкіндіктерін ашады.

Кілт сөздер: Экологиялық туризм, Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, Тұрақты даму- Ұйымдық-құқықтық аспектілер, Инфрақұрылым, Халықаралық тәжірибе

Кіріспе

Экологиялық туризм соңғы жылдары ғаламдық маңызға ие болып келе жатқан маңызды бағыттардың бірі. Оның дамуы табиғи ресурстарды сақтау және қорғау, сондай-ақ жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартумен тығыз байланысты. Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтары (ЕҚТА) экологиялық туризмді дамытуға үлкен әлеуетке ие болғанымен, бұл бағытта зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Осыған байланысты, Қазақстандағы экологиялық туризмнің ұйымдастырушылық және құқықтық аспектілерін зерттеу өзекті мәселе болып табылады.

Экологиялық туризм қазіргі уақытта көптеген елдерде тұрақты даму мақсаттарына жетудің тиімді құралы ретінде танылуда. Бұл туризм түрі табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, қоршаған ортаны қорғау және жергілікті экономиканы дамыту мәселелерін шешуге көмектеседі. Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың әлеуетін толық пайдалануға, олардың сақталуын қамтамасыз етуге және жергілікті халықтың әл-ауқатын арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу объектісі: Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтары.

---

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз: Құмарбекұлы С. ЕҚТА-да экотуризмді жүзеге асырудың ұйымдық-құқықтық аспектілері // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. –2024. – No2(4). –Б. 73–101. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2024-4.06>

*Cite us correctly: Qumarbekuly S. EQTA-da ekoturizmdі zhuzege asyrudyn ujymdyq-ququqtyq aspektіleri [Organizational and Legal Aspects of The Implementation of Ecotourism in the (SPNA)] // Bulletin of the International university of Tourism and Hospitality. –2024. –No2(4). –Б. 73–101. <https://www.doi.org/10.62867/3007-0848.2024-4.06>

Зерттеу пәні: Экологиялық туризмді дамытудағы ұйымдастырушылық және құқықтық аспектілер.

Зерттеу мақсаттары мен міндеттері

Зерттеу мақсаты: Қазақстандағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда экологиялық туризмді дамытуға бағытталған ұйымдастырушылық және құқықтық аспектілерді талдау.

Зерттеу міндеттері:

1. Қазақстандағы экологиялық туризмнің қазіргі жағдайын талдау.
2. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы экотуризмді дамытудағы ұйымдастырушылық және құқықтық мәселелерді анықтау.
3. Халықаралық тәжірибені зерттеу және оны Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктерін қарастыру.
4. Экологиялық туризмді дамытуға бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Әдіс-тәсілдер мен гипотезалар

Зерттеу әдістері: аналитикалық шолу, салыстырмалы талдау, статистикалық мәліметтерді өңдеу, сауалнама жүргізу, интервью алу.

Гипотеза: Қазақстандағы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда экологиялық туризмді тиімді дамыту үшін ұйымдастырушылық және құқықтық негіздерді жетілдіру қажет.

Практикалық маңыздылық

Зерттеу нәтижелері экологиялық туризмді дамытуға бағытталған заңнамалық және нормативтік құжаттарды жетілдіру, туризм инфрақұрылымын жақсарту және жергілікті халықтың әл-ауқатын арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге негіз бола алады. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибені енгізу арқылы Қазақстандағы экологиялық туризмнің дамуын жеделдету мүмкіндіктері қарастырылады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы ЕҚТА-ға туризм мен рекреацияның мынадай негізгі реттелетін аспектілерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- ЕҚТА түрі мен функционалдық аймақтарға бөлуді ескере отырып туризмді реттеу;
- арнайы жабдықталған экскурсиялық соқпақтар мен маршруттар құру арқылы ЕҚТА-ға туристер ағынын реттеу;
- ЕҚТА туризмінің ұйымдастырушылық-қаржылық негіздері;
- ЕҚТА-ға ұйымдастырылған туризмді жүзеге асыратын субъектілерге қойылатын талаптар;
- ЕҚТА-ға туризмнің жекелеген түрлері, оның ішінде экотуризм.

Жоғарыда аталған аспектілердің әрқайсысы қазақстандық заңнамада регламенттеудің әртүрлі деңгейімен сипатталады және әртүрлі ұйымдық-құқықтық тәсілдерге негізделеді. Олардың кейбіреулері бүгінде ЕҚТА-да туристік қызметті ұйымдастыруға белгілі бір талаптар қояды, ал басқалары тек заңнамалық деңгейде белгіленеді және оларды жүзеге асыру үшін тиісті құқықтық негіздер мен схемаларды одан әрі әзірлеуді және іске асыруды талап етеді. Сондықтан басшылықтың бұл бөлімі ЕҚТА-да туризмді, оның ішінде экотуризм және тұрақты туризм қағидаттарында ұйымдастырылған туризмді дамыту үшін ұйымдық-құқықтық негіздерді жетілдіру бойынша жалпы ұсыныстарды қамтиды.

ЕҚТА түрлері мен функционалдық аймақтары бойынша туризмді реттеу

Ең алдымен, Қазақстанда туризмді дамытудың ұйымдастырушылық-құқықтық тәсілдері ЕҚТА түрлері бойынша айтарлықтай ерекшеленетінін атап өткен жөн, бұл "ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" Заңның ережелері деңгейінде бекітілді. Бұл жағдайда тиісті аумақтарда туризмді ұйымдастырудың бірыңғай тәсілін қарастыруға мүмкіндік жоқ,

бірақ ЕҚТА түріне байланысты әртүрлі реттеу схемаларымен күресу керек.

Кесте 1- ЕҚТА түрлері бойынша туризмді ұйымдастыру тәсілдері

ЕҚТА түрі	ЕҚТА туралы Заңның бабы	Туризмді ұйымдастырудың тәсілдері
Мемлекеттік табиғи қорық	39-баптың 2-тармағы 42-баптың 3-тармағы	Қатаң шектеулі мақсаттары бар Туризм, оның ішінде экологиялық-ағартушылық және ғылыми. Реттелетін экологиялық туризм.
Мемлекеттік ұлттық табиғи саябақ	46-бап	Реттелетін туризм және демалыс.
Мемлекеттік табиғи резерват	52-баптың 3-тармағы	Қатаң шектеулі мақсаттары бар Туризм, оның ішінде экологиялық-ағартушылық және ғылыми. Реттелетін туризм және рекреация
Мемлекеттік аймақтық табиғи парк	49-бап	Реттелетін туризм және рекреация

Қазіргі уақытта мемлекеттік ұлттық табиғи парктер (МҰТП) үшін туризм және рекреация мәселелері барынша егжей-тегжейлі регламенттелді. Атап айтқанда, осы мақсатта орман және аңшылық комитеті төрағасының 2007 жылғы 9 ақпандағы №56 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік ұлттық табиғи парктер аумағында реттелетін туризм мен рекреацияның арнайы ережелері қабылданды. Осы Қағидалармен туризм инфрақұрылымын дамыту, туристік соқпақтар мен маршруттар құру, ұлттық парктерде әуесқойлық (спорттық) аң аулау және балық аулау мәселелері регламенттеледі. Жалпы талап ретінде заңнамада МҰТП-дағы туризм мен рекреация реттелетін сипатта болады, бұл оны ұйымдастыруға қатысатын субъектілерге, сондай-ақ ұлттық парктер аумағында жүзеге асырылатын турларға қойылатын белгілі бір талаптарды білдіреді. Әзірге бұл туроператорларда тиісті лицензияның болуы туралы және оның әкімшілігімен жасалатын рұқсаттың не шарттың негізінде олардың нақты МҰТП аумағына кіруін реттеу мүмкіндігінде көрініс табады.

Қазақстан заңнамасына сәйкес, мемлекеттік табиғи қорықтар (МТҚ) аумағындағы туристік қызмет ұлттық парктермен салыстырғанда анағұрлым шектеулі сипатқа ие және оны қатаң белгіленген мақсаттарға (экологиялық-ағартушылық, оқу-танымдық, ғылыми) сәйкес дамытуға бағдарланған.

Айта кетейік, МТҚ үшін "ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" Заң экологиялық туризмді дамытуды да көздейді және орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің 2006 жылғы 24 қазандағы №234 бұйрығы осы мақсатта ол жүзеге асырылуы тиіс экскурсиялық соқпақтар мен маршруттарды құру тәртібін айқындайды. Сонымен қатар, МТҚ жағдайында туризмнің мақсатты бағыты туризмді ұйымдастыруға қойылатын критерийлер мен талаптар жүйесімен, әсіресе экотуризмге қатысты емес. Қазіргі уақытта МТҚ-да туризмді дамыту көбінесе қорықтарда қолданылатын шектеулерге сәйкес қатаң бөлінген учаскелерді (экологиялық соқпақтар мен маршруттар) анықтау және жабдықтау қажеттілігімен шектеледі.

Мемлекеттік табиғи резерваттарға (МТР) қатысты "ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" Заңның ережелері МҰТП үшін де, МТҚ үшін де көзделген туризм мен рекреацияны дамыту режимдерін біріктіруді көздейді, бірақ бұл ретте олар заңға тәуелді актілер деңгейінде дамымаған.

"Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" Заңның 49-бабына сәйкес мемлекеттік өңірлік табиғи парктер (МӨТП) аумағындағы туристік қызмет МҰТП үшін қолданылатын шарттармен жүзеге асырылуға тиіс, алайда МТҚ жағдайындағыдай ол заңға тәуелді актілер деңгейінде одан әрі регламенттелмеген. Тұтастай алғанда, 2006 жылы ЕҚТА туралы жаңа заңның қабылдануымен және кейіннен заңға тәуелді актілердің әзірленуімен ЕҚТА туризмі мен рекреациясын регламенттеу фрагменттік сипатқа ие болып келеді, әсіресе бұл МТР мен МӨТП -ге қатысты. Бұл жағдай ЕҚТА-да экотуризмге немесе тұрақты туризмге қойылатын талаптарға сәйкес туризмді дамытуға байланысты мәселелерді тиімді шешуді қиындататыны сөзсіз. Тиісінше экологиялық туризм мен реттелетін туризмді ұйымдастыру көзделетін мемлекеттік қорықтар мен ұлттық парктер жағдайында да оларды ұйымдастыруға қойылатын талаптардың критерийлері мен жүйесі анықталмаған. Осы жерден ЕҚТА туризмін ұйымдастыратын субъектілердің оларды сақтауын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін іске асыру схемалары жоқ.

ЕҚТА түріне байланысты жүзеге асырылатын туризм түрлерін жоғарыда қарастырылған белгілеуден басқа, заңнамада ЕҚТА-ның жекелеген түрлері үшін туристік қызметті дамытуға байланысты рұқсат етілген және тыйым салынған қызмет түрлері де айқындалады. Олар ЕҚТА (МҰТП) тиісті түрінің функционалдық аймақтануын ескере отырып және "рұқсат етілмеген нәрсеге тыйым салынады"реттеудің жалпы қағидаты негізінде қолданылады. Мұндай заңнамалық ережелердің болуы ЕҚТА туризмі мен рекреациясы үшін инфрақұрылым объектілерін салу және пайдалану үшін функционалдық аймақтар мен орындарды айқындауға мүмкіндік береді.

Кесте 2- МҰТП функционалдық аймақтары бойынша рұқсат етілген қызмет

Функционалды аймақ	Рұқсат етілген қызмет
Туристік және рекреациялық қызмет аймағы	Рекреациялық жүктеме нормаларын ескере отырып, туристік маршруттарды, соқпақтарды, кемпингтерді, мотельдерді, бивачтық тұрақтарды, қарау алаңдарын, шатырлы лагерьлерді, автомобильдік тұрақтарды, суретке түсіру пункттерін және қоғамдық тамақтандыруды қоса алғанда, ұйымдастыру.
Шектеулі шаруашылық қызмет аймағы	Рекреациялық орталықтарды, Қонақ үйлерді, кемпингтерді, мұражайларды және басқа да туристерге қызмет көрсету объектілерін салу және пайдалану.

Бүгінгі таңда ЕҚТА-да туризм және рекреация үшін инфрақұрылымды дамытуға байланысты жекелеген мәселелер Қазақстанда арнайы ережелер деңгейінде регламенттелді.

Оларға Үкіметтің 2006 жылғы 7 қарашадағы № 1063 және 2006 жылғы 7 желтоқсандағы № 1181 қаулыларымен бекітілген ережелер, сондай-ақ орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің 2007 жылғы 9 ақпандағы № 56 бұйрығымен бекітілген МҰТП аумағындағы реттелетін туризм және рекреация ережелері жатады. Алайда, жоғарыда аталған нормативтік құқықтық актілерде ЕҚТА-ға ғимараттар мен құрылыстарды, туризм

инфрақұрылымының өзге де объектілерін салу (реконструкциялау) үшін жер учаскелерін жоспарлау, құрылыс салушыны таңдау және жалға беру тәртібін регламенттеуге басты назар аударылады. Сонымен қатар, олар ЕҚТА-ға экотуризмді немесе тұрақты туризмді ұйымдастыру талаптарына жауап беретін инфрақұрылым бойынша қандай да бір арнайы талаптарды қамтымайды. Сондықтан олар дәстүрлі тәсілдер мен бұқаралық туризмге сәйкес келетін Инфрақұрылым қажеттіліктерін ескере отырып тұжырымдалған деп айтуға болады. Қарапайым тілмен айтқанда, оларда туристердің шағын топтарын қонақ үйлерге орналастыруды қолдауға, экологиялық таза көлікті, жаңартылатын энергия көздерін қолдануға, қалдықтарды қауіпсіз жоюға бағытталған арнайы талаптарды қолдануға негіз жоқ, бұл экотуризм және ЕҚТА-ға тұрақты туризм тұжырымдамасына сәйкес келеді. Осы міндеттерді шешу үшін экотуризмді дамыту басымдықтарын және тиісті іс-шараларды жекелеген ЕҚТА басқару жоспарларына ғана емес, сонымен қатар жергілікті атқарушы органдардың, ауыл шаруашылығы министрлігінің, Үкіметтің стратегиялық жоспарларына, ЕҚТА дамыту жөніндегі бағдарламалық құжаттарға енгізу қажет болып көрінеді.

Арнайы соқпақтар мен маршруттар құру арқылы туристер ағынын реттеу

ЕҚТА туризмі мен рекреациясының тағы бір реттелетін аспектісі туристік соқпақтар мен маршруттарды орналастыру болып табылады. Бұл мәселелер МТҚ және МҰТП үшін тиісінше орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің 2006 жылғы 24 қазандағы № 234 және 2007 жылғы 9 ақпандағы № 56 бұйрықтарымен бекітілген ережелермен реттеледі. Бұл ережелер туристік жолдар мен маршруттардың түрлерін, оларды жобалау, келісу және бекіту бойынша негізгі талаптарды анықтайды. Бұл ретте қорықтың немесе ұлттық парктің ғылыми-техникалық кеңесінің ұсынымдары негізінде әзірленген соқпақтар мен маршруттар белгіленген тәртіппен осы нақты ЕҚТА соқпақтарының (маршруттарының) паспорты нысанында келісіледі және бекітіледі.

Айта кету керек, қолданыстағы заңнама туристік соқпақтар мен маршруттарды құру тәртібін реттей отырып, олардың көмегімен ЕҚТА-ға туристер ағыны қалай реттелетіні туралы мәселені ашық қалдырады. Бұл тұрғыда соқпақтардың (маршруттардың) төлқұжаттары қызмет көрсетілетін туристер топтарындағы адамдардың ең көп санына, аптасына немесе айына қызмет көрсетілетін экскурсиялық топтардың лимиттеріне (рекреациялық жүктеме), соқпақтар мен маршруттарды маусымдық пайдалануға, мысалы, балапандарды инкубациялау кезінде құстарды тыныштандыру мақсатында шектеулер қарастырады.

Қарастырылып отырған ережелер бір жеке ЕҚТА ішінде туристік соқпақтар мен маршруттарды құру және жайластыру мәселелерін реттеуге бағытталған. Олар туристер ағындарын кеңірек негізде қайта бөлуді қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді шешуге мүмкіндік бермейді, мысалы, қолданыстағы қажеттіліктер мен туристердің нақты ағындары қолданыстағы жолдар мен маршруттар үшін белгіленген рекреациялық жүктеме нормаларынан асып кеткен жағдайда. Іс жүзінде бұл ЕҚТА аумағында қосымша маршруттар мен соқпақтарды жобалау және жайластыру, баламалы туристік өнімдерді, оның ішінде жақын маңдағы елді мекендерге, басқа ЕҚТА аумақтарына барумен байланысты өнімдерді ұсыну арқылы шешілуі мүмкін. Бұл тұрғыда жекелеген ЕҚТА деңгейінде туристік соқпақтар мен маршруттарды жобалау, жайластыру, келісу және бекіту жөніндегі қолданыстағы формальды талаптар жүйесі қосымша маршруттар мен соқпақтардың дамуын қолдау, баламалы туристік өнімдерді қалыптастыру үшін мүмкіндіктер беретін Үкімет деңгейінде не

туризм тұрғысынан неғұрлым тартымды жекелеген өңірлер қабылдаған неғұрлым жалпы ережелермен толықтырылуға тиіс.

ЕҚТА туризмінің ұйымдық-қаржылық негіздері

ЕҚТА-ға туризмді дамыту үшін ұйымдастырушылық-қаржылық негіздер тұрғысынан негізгі болып туризм және рекреация мақсатында ЕҚТА-ны пайдаланғаны үшін, сондай-ақ туристерге көрсетілетін ақылы қызметтер үшін ақы анықтау және алу мәселелері табылады. МҰТП, МТР және МТҚ сияқты ЕҚТА-ны туристік мақсатта пайдаланғаны үшін 0,1 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде ақы алынады. Жергілікті парктер жағдайында төлемақының мөлшерін облыстардың (Алматы және Астана қалалары) жергілікті өкілді органдары белгілейді. Бұл төлемдердің барлығы республикалық деңгейдегі ЕҚТА бойынша республикалық бюджетке, ал жергілікті саябақтар бойынша тиісті жергілікті бюджеттерге жұмсалады. Олар заңнамада белгіленген тәртіппен аудару арқылы не қолма-қол есеп айырысу үшін төленеді, бақылау-өткізу пункттерінде не өзге де арнайы жабдықталған орындарда Орнатылатын кассалық аппараттар арқылы ақшаны кіріске алу жолымен жүзеге асырылады.

Жеке және заңды тұлғаларға олар жүзеге асыратын туристік қызмет шеңберінде көрсетілетін ақылы қызметтерді көрсетуден түскен қаражат ЕҚТА-ның өз бетінше билік етуіне түсуі мүмкін. Ол үшін заңды тұлғалар болып табылатын ЕҚТА туристерге ақылы қызмет көрсетуден түсетін қаражат түсетін арнайы шоттар аша алады. Олардың көпшілігі үшін мұндай шот орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің рұқсатымен ашылуы мүмкін, іс жүзінде бұл мәселе ақылы қызмет көрсетуден жоспарланған кіріс деңгейіне байланысты шешіледі.

ЕҚТА қызметтерін айқындау мен ақы алудың жалпы тәртібі Үкіметтің 2000 жылғы 10 мамырдағы № 693 және 2002 жылғы 21 тамыздағы № 933 қаулыларымен регламенттеледі. ЕҚТА ұсынатын және экотуризмге жататын қызметтердің қатарына мыналар жатады:

- экскурсияларды ұйымдастыру және өткізу;
- туристердің табиғат мұражайлары мен тірі бұрыштарына баруы;
- туристік соқпақтарды, бақылау алаңдарын, бивачные алаңдарын ұсыну;
- жолсеріктердің, экскурсоводтардың, гидтердің және аудармашылардың қызметтері;
- табиғи қорық қорының, табиғи және мәдени мұра объектілеріне барған және зерделеген кезде кино, бейне және фототүсірілім жүргізу;
- шатырлы лагерьлер тұрақтарын, туристердің турбазалар мен қонақ үйлерде тұруын ұйымдастыру;
- туристердің стационарлық демалыс орындарына іргелес жатқан рекреациялық аймақтарды санитарлық тазалау және абаттандыру;
- азық-түлік өнімдерін өндіру және сату, туристер үшін қоғамдық тамақтану пункттерін ұйымдастыру;
- туристерге көлік қызметтерін ұсыну;
- туристерге халықтық қолөнер бұйымдарын өндіру және сату.

ЕҚТА туристерге ақылы қызмет көрсетуден түскен қаражат осы аумақтарды сақтау және дамыту жөніндегі келесі іс шараларға бекітілген сметаларға сәйкес пайдаланылуы мүмкін:

- табиғи кешендерді сақтау және дамыту;
- жануарлар мен өсімдіктер әлемін қорғау;

- санитариялық кесуді және күтімді кесуді қоса алғанда, ормандарда қалпына келтіру және қорғау іс-шараларын жүргізу;

- аумақтарды тазалау және абаттандыру;

- табиғи-қорық қоры объектілерін қорғауға, туристік, рекреациялық және шектеулі шаруашылық қызметке байланысты инфрақұрылымды дамыту;

- ЕҚТА-ның Табиғат қорғау қызметін қамтамасыз ету үшін штаттан тыс маусымдық қызметкерлердің, оның ішінде өрт сөндірушілердің, күзетшілердің, күтіп-баптау және санитариялық кесуді, орман-мәдени жұмыстарды жүзеге асыру жөніндегі қызметкерлердің, сондай-ақ шектеулі шаруашылық қызметті жүзеге асыратын қызметкерлердің қызметтеріне ақы төлеу;

- байланыс құралдарын, көлік пен жабдықтарды, өртке қарсы, орман қорғау және орман-мәдени мақсаттағы тетіктер мен материалдарды, қалпына келтіру жұмыстары үшін тұқымдар мен отырғызу материалдарын, жанар-жағармай материалдарын, байланыс құралдарын, киім-кешектерді, қару-жарақ пен арнайы қорғау құралдарын сатып алу;

- табиғат қорғау қызметіне байланысты ғимараттарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді салу, реконструкциялау және жөндеу;

- ЕҚТА саласында ғылыми зерттеулер жүргізу;

- табиғат мұражайлары мен көрмелерін ұйымдастыру және мазмұны;

- рекреациялық аймақтарды дамыту және абаттандыру;

- жарнамалық қызметті жетілдіру;

- экологиялық насихат;

- жағымсыз экологиялық зардаптардың алдын алу және жою.

ЕҚТА туризмін ұйымдастыратын субъектілерге қойылатын талаптар

Қазақстандық заңнама ЕҚТА-ға туризмді ұйымдастыратын субъектілерге жеткілікті шектеулі талаптарды белгілейді, бұл ретте олар тек МҰТП-ға қатысты тікелей жазылады, ал анықтамалық норма ретінде МТР және МӨТП-ге да қолданылады. ЕҚТА-ның осы түрлерінде туризмді ұйымдастыру жөніндегі қызметті ЕҚТА-ның өзі де, мамандандырылған туроператор-ұйымдар да тікелей жүзеге асыра алады. Туризмді ЕҚТА-ның өздері тікелей ұйымдастырған жағдайда, мұны, әдетте, экологиялық білім және туризм бөлімдері жүзеге асырады. Үшінші тарап ұйымдарының туризм және спорт министрлігінің туризм индустриясы комитеті беретін туроператорлық қызметті жүзеге асыруға лицензиясы болуы керек.

Лицензиялау тәртібі мен туроператорларға қойылатын біліктілік талаптары Лицензиялау туралы Заңда және Үкіметтің 2007 жылғы 11 маусымдағы № 481 қаулысында белгіленеді. Жалпы біліктілік талаптары туроператордың болуын көздейді:

– құрылтай құжаттарында туристік қызметті жүзеге асыруға нұсқау-заңды тұлғалар үшін;

- кеңсеге арналған жеке немесе жалға алынған үй-жай;

- туристік білімі бар қызметкерлер, оның ішінде туризм нұсқаушысының қызметтерін көрсетуге лицензиясы бар гидтер (гид-аудармашылар), экскурсоводтар, туризм нұсқаушылары;

- Үкімет бекіткен үлгілік шартқа сәйкес әзірленген туристік қызмет көрсетуге арналған шарт;

- туроператорлық қызмет үшін-туристік өнімге кіретін жекелеген туристік

қызметтерді ұсынатын тұлғалармен жеке немесе жалға алынған материалдық базаны және (немесе) шарттарды;

- туристік маршруттар мен соқпақтар тізілімі;
- туристерге қызмет көрсету бағдарламалары;
- туристік жолдамалар мен туристердің жадынамалары.

Жалпы, лицензиялау мақсаттары үшін жоғарыда аталған біліктілік талаптары жеткілікті формальды сипатқа ие және туроператор қызметі мен ол жүзеге асыратын турлардың ЕҚТА-ға экотуризм немесе тұрақты туризм қағидаттарына сәйкестігін белгілеуге мүмкіндік беретін қандай да бір арнайы ережелерді қамтымайды. Шын мәнінде, туроператорлардың қызметін лицензиялау процедурасы бұл мәселені шешуге мүмкіндік бермейді деп айтуға болады. Осыған байланысты экотуризм мен тұрақты туризмді ілгерілетудің қазіргі заманғы халықаралық тәжірибесі негізінен ЕҚТА туризмін ұйымдастыратын субъектілер ерікті түрде декларациялайтын және орындайтын стандарттар жүйесі арқылы құрылатынын атап өткен жөн. Мұнда ерікті кодекстерге және экотуризм мен тұрақты туризмді ерікті сертификаттауға негізделген схемаларды бөліп көрсетуге болады. Осындай ерікті бастамалар шеңберінде бастапқы кезеңде ЕҚТА-ға экотуризм немесе тұрақты туризм бойынша белгілі бір критерийлер мен ерікті стандарттар жүйесі белгіленеді. Өзіне ерікті түрде қабылданатын стандарттарға сәйкестік мүдделі тұлғалардың өтініш беруі және олар бойынша тәуелсіз бағалаушылардың сәйкестікке тексеру жүргізуі арқылы, көбінесе берілген құжаттарды зерделеу және бағалаушының орнына барып тексеру негізінде белгіленеді. Ерікті кодекстер тиісті серіктестіктің немесе экотуризмді дамыту желісінің мүшесі болу үшін декларацияланатын ерікті стандарттарға сәйкестігін тексереді. Мысал ретінде қорғалатын табиғи аумақтардағы тұрақты туризмнің Еуропалық хартиясын көрсетуге болады. Өз қызметінде осы Декларацияның принциптері мен міндеттерін ұстанатын ұйымдар мүшелік желіге біріктірілген.

Ерікті сертификаттау ЕҚТА-да экотуризмді немесе тұрақты туризмді ұйымдастыратын субъектілердің, сондай-ақ олар насихаттайтын турлардың, туристерді орналастыруға және баруға арналған орындардың, мысалы, қонақ үйлердің, экологиялық жолдар мен маршруттардың, табиғат мұражайларының және т. б. сәйкестігін тексеруге мүмкіндік береді. 3-кестеде Австралия мен Америка Құрама Штаттарында дамыған туризм бойынша Эко-сертификаттау бағдарламалары туралы қысқаша ақпарат берілген.

Кесте 3- ЕҚТА-да экотуризм және тұрақты туризм бойынша ерікті схемалар

Негізі	Халықаралық тәжірибеден мысал	Реттеу құралы	Сәйкестік мониторингі
1	2	3	4
Ерікті мінез-құлық кодексі	ЕҚТА - дағы тұрақты туризмнің еуропалық хартиясының желісін EUROPARC Федерациясы үйлестіреді.	Еуропаның қорғалатын табиғи аумақтарының Хартияға сәйкестігі жөніндегі қызметі.	Бағалаушының орнына барып өтінішті қарау, бағалау комиссиясының нәтижелерін бекіту, әр 5 жыл сайын қайта тексеру.

3-Кестенің жалғасы

1	2	3	4
Ерікті сертификаттау	Іске асырылатын экосертификация бағдарламасы "Ecotourism Australia" Қауымдастығы.	Турларды, туристерді орналастыру және бару орындарын 3 деңгей бойынша сертификаттау: табиғи туризм; экотуризм; озық экотуризм.	Тәуелсіз бағалаушының өтінішін зерделеу негізінде сертификаттар беру, сертификатты кейіннен сол жерге барып тексеру арқылы растау.
	"National sanitation Foundation" ұйымы жүзеге асыратын туроператорларды экосертификациялау бағдарламасы, АҚШ.	Туроператорларды 5 деңгей бойынша Эко – сертификаттау – бірден бес жұлдызға дейін.	Бағалау комиссиясы берген өтінішті зерделеу негізінде сертификаттар беру, ең жоғары үш деңгей бойынша (3-5 жұлдыз) – құжаттарды сол жерге барып қарау үшін тәуелсіз аудиторды тарту.

ЕҚТА туралы қазақстандық заңнамада қолданылатын экотуризм және реттелетін туризм жөніндегі ережелерді ескере отырып, Қазақстанда сәйкестікті реттеу мен бағалаудың Ұлттық Ерікті схемаларын дамыту, сондай-ақ қазақстандық туроператорларды жоғарыда 3-кестеде көрсетілгендей туризм бойынша халықаралық сертификаттау бағдарламаларын пайдалануға ынталандыру маңызды болып көрінеді. Бұл ЕҚТА-ға туризмді ұйымдастыратын ЕҚТА мен туроператорлардың қызметіне экотуризм бойынша ерікті стандарттар жүйесін енгізуге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, туроператорларда тиісті ұлттық не халықаралық сертификаттардың болуы оларға ЕҚТА-ға турларды жүзеге асыру үшін қол жеткізуді не басым қол жеткізуді беру үшін қосымша критерий ретінде қызмет ете алады.

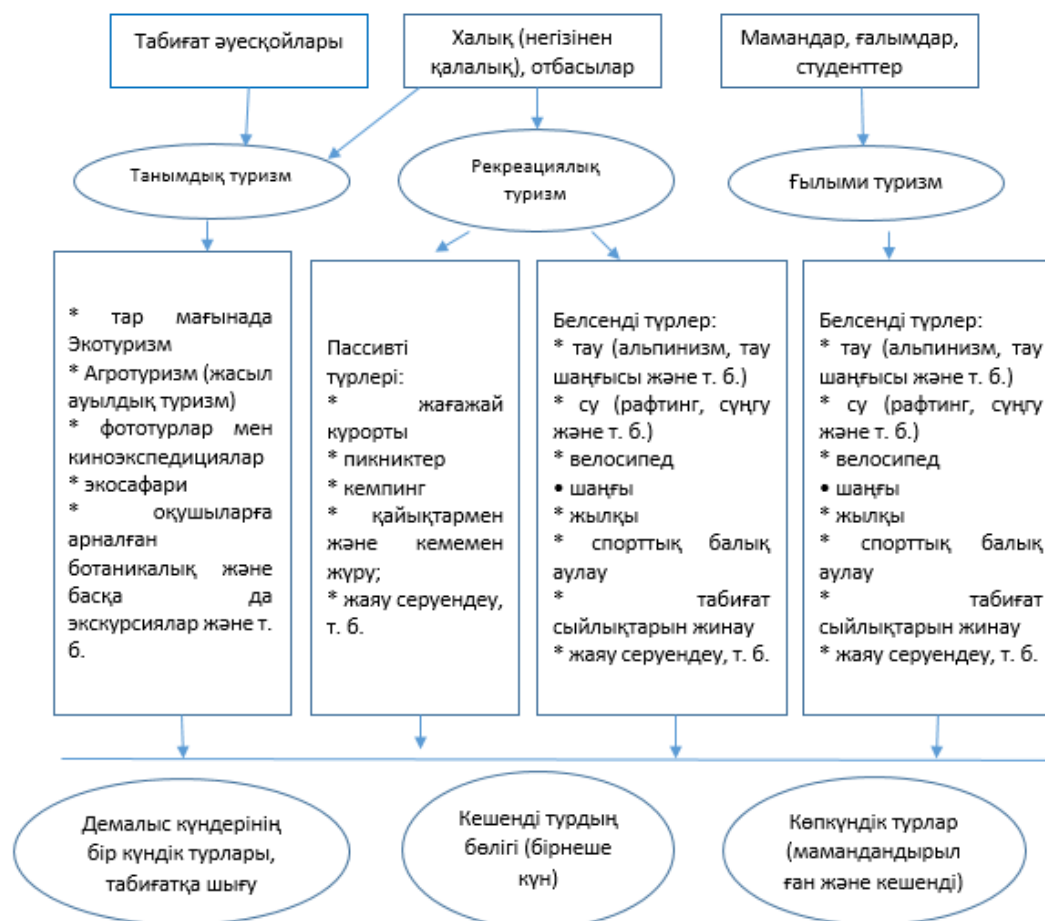
ЕҚТА туризмінің мүмкін түрлері

ЕҚТА турларын ұйымдастыру тұрғысынан экотуризмді тар және кең мағынада ажырату маңызды. Тар мағынада экологиялық туризм-бұл тек экологтар мен шынайы табиғат әуесқойларына бағытталған турлар, соның ішінде мамандандырылған ғылыми экспедициялар мен құстарды бақылайтын әуесқойларға арналған турлар (бердвотчинг), эндемикалық фауна түрлері және басқа да жабайы табиғат нысандары. Бұл туристердің көпшілігі бастапқыда экотуризм принциптерін біледі, оларды ұстануға міндеттенеді және бүкіл әлем бойынша табиғаттың таза бұрыштарына баруға мүдделі және көбінесе тұру және тасымалдау жағдайларына қарамастан. Осыған байланысты олар экотуризм принциптерін насихаттайтын мамандандырылған экотурлар мен туроператорларға бағытталған. Туристердің бұл санаты әлі де аз, бірақ турларға қатысушылар тарапынан табиғатқа экспоненциалды және жауапты қатынасты қалыптастыру тұрғысынан ерекше мәнге ие, яғни. елдегі экотуризмге "трендтер" ретінде. Бұл тұрғыда Қазақстан Халықаралық туризм

тұрғысынан да, онымен байланысты елеулі көлік шығындарына қарамастан, бірақ елде экологиялық бағдарланған туристік өнімдер болған жағдайда да айтарлықтай қызығушылық тудырады. Соңғысы келуге арналған орындардың, яғни бірегей табиғи объектілер мен ЕҚТА-ның болуын ғана емес, сонымен қатар туроператорлар тарапынан, оның ішінде халықаралық немесе ұлттық экотуризм сертификатынан өткен қызметтердің тиісті пакеттерін ұсынуды және қамтамасыз етуді де білдіреді.

Кең мағынада экотуризм бағыты туристік қызметтің жеткілікті үлкен спектрін қамтуы мүмкін-ұзақ мерзімді ғылыми экспедициялардан бастап демалыс күндері қала тұрғындарының табиғатта қысқа мерзімді демалысына дейін. Бұл жағдайда біз қазірдің өзінде экотуризмнің тәуелсіз түрлерімен емес, экотуризм принциптері негізінде ұйымдастырылған табиғи туризмнің түрлерімен (ғылыми, танымдық, шытырман оқиғалы, спорттық, ауылдық және т.б.) айналысамыз. Мұндай экотурлар үшін туризмді халықаралық және Ұлттық экосертификациялау жүйесі де қолданылуы мүмкін. Атап айтқанда, бұл үшін австралиялық табиғи туризм сертификатына ұқсас сертификаттар қолданылуы мүмкін, олар біртіндеп жоғары деңгейлі сертификаттарға ауысады.

ЕҚТА-ға баратын тиісті турларға бағытталған адамдардың санаттары олардың мақсатты бағытына байланысты айтарлықтай ерекшеленеді, мысалы, ғылыми, оқу-танымдық немесе рекреациялық. Ғылыми экотуризм (ғалымдардың экспедициялары, студенттердің далалық тәжірибелері және табиғатқа ғылыми мақсаттармен басқа да сапарлар) әрдайым туроператорлардың немесе турагенттердің қызметтерін пайдаланбайтын және қажет ететін мамандардың аз тобын қамтиды. Бұл жағдайда табиғатқа шығу көбінесе ғылыми ұйымдардың, жоғары және орта арнаулы оқу орындарының, мемлекеттік ұйымдардың тікелей қатысуымен, оның ішінде ЕҚТА әкімшіліктерімен уағдаластықтар негізінде ұйымдастырылады. Оқу-танымдық туризм (бердвотчинг, мектеп экскурсиялары, бейне және фотография мақсатында саяхаттар және т.б.) қазіргі уақытта табиғат әуесқойларының, далада табиғатты зерттейтін мектеп оқушыларының өте тар шеңберімен жүзеге асырылады, бірақ қазіргі урбанизация жағдайында даму үшін айтарлықтай әлеуетке ие. Ол туристік ұйымдар мен кәсіби экскурсоводтардың қызметтерін тарта отырып жүзеге асырылуы мүмкін, сондай-ақ ЕҚТА мен оқу орындары арасындағы тікелей шарттар негізінде ұйымдастырылуы мүмкін. Рекреациялық экотуризм табиғатта демалуды қамтиды және туристердің кең ауқымын қамтуы мүмкін табиғи туризмнің ең көп таралған түрі болып табылады. Оның нақты мысалдары ретінде альпинизм, су саяхаты, лагерьлерде демалу, пикниктер келтіруге болады. Рекреациялық туризм Туристік ұйымдардың немесе ЕҚТА қызметтерін тарта отырып, сондай-ақ туристердің табиғатқа дербес шығуы нысанында жүзеге асырылуы мүмкін. Әрі қарай, 1-суретте турлардың субъектілері мен түрлері бойынша табиғи туризмнің бағыттары мен түрлері схемалық түрде бейнеленген.

Сурет 1- Табиғи туризмнің субъектілері, бағыттары мен түрлері

Туризмнің табиғи ортаға және оның компоненттеріне теріс әсерін бағалау және азайту

ЕҚТА-дағы жаппай басқарылмайтын туризм қоршаған орта компоненттеріне жойқын әсер етеді және табиғи кешендердің деградациясына әкеліп соғады, бұл оларды уақыт өте келе туризм мен рекреация мақсатында жарамсыз етеді. Қазақстанда туризмнің табиғи ортаға әсер ету ауқымы барған сайын кеңейіп келеді, өйткені халықтың әл-ауқаты мен техникалық мүмкіндіктерінің өсуі еліміздің шалғай және қол жеткізу қиын аудандарын игеру бойынша үлкен мүмкіндіктер ашады. Жер үсті және су туризмінің "моторизациясы" ландшафттардың ластануы мен эстетикалық тартымдылығын төмендетуде үлкен рөл атқарды. Туристік инфрақұрылымның келбеті мен ауқымы өзгерді. Егер бұрын ормандарда, жағалауларда және тауларда шағын маусымдық баспаналар мен баспаналар құрылса, енді олар жыл бойы жұмыс істейтін қонақ үй кешендері мен демалыс базаларына жол береді. 4-5 жұлдызды жайлы қонақ үйлері бар қысқы курорттар мен тау шаңғысы базаларының желісі кеңеюде, олардың құрылысы тау беткейлерін бұзумен, жаңа жолдарды, жоғары вольтты желілерді, вагон көтергіштерін, паркингтерді кеңейтумен және төсеумен қатар жүреді. Көл ландшафттарын игеру көбінесе сорғылары мен антисептиктері бар кәріз құдықтарын салудан емес, бұталарды кесуден, моншалар мен бассейндер, айлақтар, гараждар мен қайық үйлерін салудан басталады. Туристік базалардың төгінділерімен (кәріз ағындары, жуу және құрамында хлор бар құралдар) кешенде бұл жағалау суларында тұратын барлық адамдар үшін өлім қаупін және демалушылар үшін эпидемиологиялық қауіпті объектіні тудырады. Туристердің моторлы қайықтар, гидроциклдер, қайықтар және скутерлер сияқты су көліктерінің түрлерін белсенді пайдалануына байланысты су экожүйелеріне әсері артып келеді. Олардың қозғалтқыштары бензин мен майдың қоспасында жұмыс істейді, олардың шығарындылары суда винтпен араласып, оттегісіз май-эмульсия қоспасын жасайды.

2004 жылы Шығыс Қазақстан облысының 23 су айдынына жүргізілген зерттеу көлдердің ешқайсысын Облыстың рекреациялық және туристік объектілерінің тізіміне енгізу үшін ұсынуға болмайтынын көрсетті. Бұл көлдерге арналған алқа құмды алқалар, тоғайлар мен су басқан шалғындар емес, Құрылыс және тұрмыстық қоқыстардың шексіз полигондары, қоралар, казармалар мен қирандылар болды. Сурет азық-түлік қалдықтары мен су қоймаларында жайылып жүрген малды, көлік жууды және от шұңқырларын жандандырады.

Ұйымдастырылмаған туризм мүмкіндіктерінің кеңеюіне, қала және ауыл тұрғындарының жеке көлікпен табиғатқа шығуына, оның ішінде қазақстандықтар арасында сәнді жол талғамайтын көліктер мен квадроциклдерге байланысты жағымсыз әсерлер артып келеді. Бұл табиғи аумақтарға, соның ішінде табиғаттың алыс бұрыштарына туристер ағынының едәуір кеңеюіне, олар қалдырған тұрмыстық қоқыстардың көлемінің ұлғаюына, барлық жерде ұйымдастырылмаған автотұрақтарға, су айдындарында автомобильдерді жууға әкеледі. Туризм мен рекреация нәтижесінде шамадан тыс антропогендік әсерге ұшыраған табиғи объектілердің мысалдары ретінде Щучье-Бурабай курорттық аймағын, Түрген шатқалын, Шарын каньонын келтіруге болады.

Экотуризмнің дамуы туризмнің қоршаған ортаға теріс әсерін бағалау қажеттілігін болжайды. Бұл тапсырманы орындау үшін әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдануға болады. Атап айтқанда, табиғи кешендердің рекреациялық туризмнің әсеріне реакциясын табиғи ландшафттардың деградация дәрежесі бойынша бақылауға болады. Орталық Алтай үшін 2002 жылы 6 балдық дигрессия шкаласы ұсынылды, содан кейін жеңілдетілді, мұнда 0-кезең ретінде бұзылмаған анықтамалық бөлім қабылданды. Экологиялық соқпаққа қолданғанда деградация кезендері келесі құбылыстармен сипатталады:

– 1 кезең-соқпақ өсімдік жамылғысына байланысты іс жүзінде көрінбейді, жер үсті жамылғысы тірі, орман қоқысы және түр құрамы бұзылмаған, тән шөпті түрлердің толық жиынтығы, мол жасөспірім;

- 5 кезең-өсімдік жамылғысы жоқ тапталған жол, Жер бетінде өсіп кеткен тастар мен тамырлар, діндері зақымдалған және төменгі бұтақтары сынған ағаштар, өскіндер жоқ, автотұрақтарда - мүлдем нокаутқа ұшыраған жерлер.

Туризмнің теріс әсерін бағалаудың бұл тәсілі жекелеген туристік соқпақтар мен маршруттар бойынша рекреациялық жүктемелерді анықтауға және қажет болған жағдайда туристер ағынын басқа соқпақтар мен маршруттарға бағыттауға жақсы негіз бола алады.

Осы тәсілге сәйкес әсерлерді бағалау ЕҚТА немесе өзге де құзыретті табиғат қорғау ұйымдарының жауапты қызметкерлерінің туристік соқпақтар мен маршруттардың жай-күйіне мерзімді тексеру жүргізу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен қатар, олар белгілі бір соқпақ немесе маршрут үшін белгіленген рекреациялық жүктеменің сақталуын бақылауды жүзеге асыруы керек.

Қоршаған ортаға және оның жекелеген компоненттеріне жағымсыз әсерлерді реттеудің тағы бір маңызды тәсілі оларды туристік саламен байланысты жекелеген қызмет түрлері бойынша бағалау болып табылады.

Кесте 4- Туризмнің әсер ету факторлары және мүмкін салдары

Қызмет түрлері	Әсер ету факторлары	Ықтимал салдары	Төмендету және алдын алу шаралары
1	2	3	4
Туризм инфрақұрылымын салу және жайластыру: - турбаз; - қоғамдық тамақтану пункттері; - туристерге қызмет көрсету бойынша өзге де объектілер; - жолдар; - байланыс.	- табиғи кешеннің бір бөлігін, флора мен фаунаның өсетін жерлерін тікелей жою; - ландшафтты өзгерту; - топырақтың деградациясы; - туристер, автокөліктер ағынын ұлғайту; - құрылыс барысында ластану және алаңдаушылық.	- табиғи туризм объектісі ретінде аумақты урбанизациялау және тартымдылығын жоғалту; - табиғи кешеннің бөлшектенуі; - іргелес табиғи учаскелердің деградациясы.	- ҚОӘБ және табиғи аумақтардағы туристік инфрақұрылымның жобаланатын объектілеріне мемлекеттік экологиялық сараптама; - қолданыстағы елді мекендерде және табиғи кешендерден барынша қашықтықта объектілерді орналастыруды жобалау; - ЕҚТА-да туристердің шағын топтары үшін күрделі емес үлгідегі туристік инфрақұрылым объектілерін дамыту; - инфрақұрылымды салу кезінде экологиялық таза және ресурс үнемдейтін технологияларды пайдалану.
Стационарлық көздермен ластану, соның ішінде: - қазандықтар, - дизель генераторлары, - асханалар, - кәуаптар, - кір жуатын орындар, - моншалар, - туристерге коммуналдық-тұрмыстық қызмет көрсетудің өзге де объектілері.	- атмосфераның, өсімдіктердің және топырақтың жану өнімдерімен ластануы; - су объектілері мен топырақтың беттік белсенді заттармен, токсиндермен, органикалық заттармен, антисептиктермен ластануы, су объектілерінің жылумен ластануы; - тұрмыстық қалдықтар көлемін ұлғайту және жердің ластануы; - Шу мен жарықтың ластануы; - жабайы жануарлардың тіршілік ету ортасы мен көбею орындарындағы мазасыздығы және басқа да зияны.	- атмосфераның газдануы; - шаң; - табиғи аумақтарды қоқысқа тастау; - жағалау флорасына зиян келтіру; - эвтрофикациядан туындаған түрлердің қозғалысының өзгеруі; - су объектілерінің деградациясы-синантропты түрлерді, инфекцияларды тасымалдаушыларды тарту.	- жанартылатын энергия көздерін (күн, жел және т. б.), сондай-ақ жылумен жабдықтау үшін электр энергиясын пайдалану; - елді мекендерден туристік инфрақұрылым объектілеріне желілерді (жылу, электр, кәріз) жеткізу; - тұрмыстық қалдықтарды орталықтандырылған тұрақты шығару және кәдеге жарату; - био және құрғақ дәретханаларды орнату; - тиісті объектілердің энергия тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған іс-шараларды өткізу.

1	2	3	4
Туристерді туризм объектілеріне тасымалдау	– жану өнімдерімен және маймен ластану; - раковиналар; - жолсыз жүру; - түнгі сапарлар; - Шу мен жарықтың ластануы; - қалдықтар көзі ретінде қызмет ететін туристердің үлкен көлемдегі өнімдері мен әртүрлі керек - жарақтарын тасымалдау; - бұл үшін жабдықталмаған орындардағы тұрақтар; - кемпингтер мен арнайы жабдықталған автотұрақтарды, тұрақты орналасу орындарын, қайықтар мен су көлігіне арналған тұрақтарды салу қажеттілігі	- автокөлік дөңгелектерінің, су көлігі бұрандаларының астындағы фаунаның жойылуы; - маршрутта және тұрақ орындарында доңғалақтардың астындағы топырақ пен өсімдік жамылғысының бұзылуы; - кемпингтер мен автотұрақтар, тұрақты орналасу, эллингтер мен су көлігі тұрақтарындағы табиғи кешендердің бір бөлігінің жоғалуы; - елді мекендерден шалғайдағы табиғи аумақтарды қоқысқа тастау; – жағалау сызығының деградациясы.	- Құнды табиғи кешендерден алыстағы автотұрақтарды, эллингтерді және су көлігі тұрақтарын жайластыру; - ЕҚТА-ға экологиялық таза көлікті пайдалану (ат, велосипед, электромобиль); - қоғамдық экологиялық таза көлікті пайдалануға ынталандыру; - жеке автокөлікпен жүруге маусымдық және уақытша тыйым салу; - су айдындарында жолсыз жүру, автомашиналарды жуу үшін бақылау және жауапкершілікке тарту; - қалдықтарды жинауды, әкетуді және кәдеге жаратуды ұйымдастыру.
Жабайы өсетін коллекциялар, гербарийлер өсімдіктер мен табиғаттың әртүрлі сыйлықтары.	- бивактар мен лагерьлерді орналастыру сирек кездесетін және Құрып кету қаупі төнген түрлерді жинау; - жеке және кәсіптік мақсаттарда үлкен көлемді дайындау; - жергілікті жерлерде өнімді қайта өңдеу; – қазба жұмыстарын жүргізу.	- Өсімдіктерді жою және таптау; - биоәртүрліліктің төмендеуі; - топырақтың деградациясы және тұтастығының бұзылуы; - археологиялық және палеонтологиялық нысандардың жойылуы.	- жұмыстарды жүргізуге және олардың орындалу барысына құжаттаманы бақылау; - халықпен ақпараттық жұмыс; - ЕҚТА-ға бару қағидалары талаптарының сақталуын бақылау; - ЕҚТА-дан флора объектілерін әкетуді бақылау.

1	2	3	4
Табиғаттан "кәдесыйлар" сатып алу / алу.	Жануарлар денесінің бөліктерінен, тірі жануарлардан жасалған қауырсындарды, кәдесыйларды сатып алу.	- биоәртүрліліктің төмендеуі; - табиғи көрікті жерлердің бұзылуы; - браконьерлікті ынталандыру.	- халықпен және туристермен ақпараттық жұмыс; – жақын маңдағы елді мекендердің мектептерінде тақырыптық сабақтар өткізу.
Кемпингтер, пикниктер.	- лагерьлерді жайластыру; - Шу мен жарықтың ластануы; – өсімдіктерді таптау; - от жағу; - жер мен су объектілерін тұрмыстық заттармен ластау қалдықтармен; - жолсыз жүру; - көлікті осы үшін жабдықталған орындардан тыс орналастыру.	- эрозия және топырақтың тығыздалуы; - өсімдік жамылғысының бұзылуы; - орман өрттері; - табиғи аумақтарды қоқысқа тастау; - судың ластануы және эвтрофикация; - маршрутта және тұрақ орындарында доңғалақтардың астындағы топырақ пен өсімдік жамылғысының бұзылуы.	- кемпингтер мен пикниктерге арналған арнайы орындарды ұйымдастыру; - ЕҚТА-ға экологиялық таза көлікті пайдалану (ат, велосипед, электромобиль); - қоғамдық көлікті пайдалануға экономикалық ынталандыру; - жеке автокөлікпен жүруге маусымдық және уақытша тыйым салу; - су айдындарында жолсыз жүру, АВТО-шиналарды жуу үшін бақылау және жауапкершілікке тарту; – қалдықтарды жинау, шығару және кәдеге жарату.
Кең ауқымды акциялар өткізу (фестивальдар, регаттар, жүгірістер, слеттер және т.б.).	- Шу мен жарықтың ластануы; – өсімдіктерді таптау; - от жағу; - жер мен су объектілерінің тұрмыстық және өзге де қалдықтармен ластануы; - жолсыз жүру; - бұл үшін жабдықталған орындарды орналастыру.	- жануарлар әлемінің мазасыздығы; - эрозия және топырақтың тығыздалуы; - өсімдік жамылғысының бұзылуы; - орман өрттері; - табиғи аумақтарды қоқысқа тастау; - судың ластануы және эвтрофикация; - маршрутта және тұрақ орындарында доңғалақтардың астындағы топырақ пен өсімдік жамылғысының бұзылуы.	- іс-шараларды өткізу жоспары; - ұйымдастырушылармен және қатысушылармен ақпараттық жұмыс; - бүкіл маршрут бойынша және іс-шара бойы сүйемелдеу; - қоғамдық көлікті пайдалануға ынталандыру; - жеке автокөлікпен жүруге маусымдық және уақытша тыйым салу; - су айдындарында жолсыз жүру, автомашиналарды жуу үшін бақылау және жауапкершілікке тарту; – қалдықтарды жинау, шығару және кәдеге жарату.

1	2	3	4
Көтергіштер мен тау шаңғыларын төсеу Трассалар.	- физикалық қатысу; - Шу мен жарықтың ластануы; - өсімдік және топырақ жамылғысын алып тастау; - кедергілерді орнату; - ағаштарды кесу	- түрлердің жаппай қозғалысы; - механикалық зақым; - эрозия және топырақтың тығыздалуы; - өсімдік жамылғысының бұзылуы; - таулардың бұрын зардап шекпеген учаскелеріне жаппай қол жеткізу	- ҚОӘБ және жобаланатын тау шаңғысы трассаларының мемлекеттік экологиялық сараптамасы; - жылдың әртүрлі маусымдары үшін экологиялық сезімталдық деректерін ескере отырып жобалау; - беткейлерді бейіндеу бойынша жұмыстарды қауіпсіз жүргізуді қамтамасыз ету.
Туристердің жаяу және серуендеулері.	- физикалық қатысу және шудың ластануы; - топырақ пен өсімдік жамылғысын таптау; - сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлерді жинау және жою; - от жағу; - жер мен су объектілерінің тұрмыстық қалдықтармен ластануы.	- өсімдік жамылғысының бұзылуы; - эрозия және топырақтың тығыздалуы; - жануарлардың мазасыздығы; - олардың мінез-құлқын өзгерту; - биоәртүрліліктің төмендеуі; - орман өрттері; - табиғи аумақтарды қоқысқа тастау.	- арнайы соқпақтар мен маршруттарды жобалау және жайластыру, олар бойынша рекреациялық жүктеме нормаларын белгілеу; - ұйымдастырушылармен және туристермен ақпараттық жұмыс; - қоқысқа қатысты қатаң ережелер; - туристерді басқа маршруттар мен соқпақтарға бағыттау; - балама турларды ұсыну.

Осы нұсқаулық аясында туризммен байланысты барлық мүмкін қызмет түрлерін сипаттау мүмкін емес, сонымен қатар табиғи туризмнің ең зиянсыз танымдық түрлері шеңберіндегі іс-шаралар қоршаған ортаға белгілі бір әсер етуі мүмкін. Жоғарыда келтірілген 4-кестеде автор Қазақстандағы табиғи туризммен байланысты істердің қазіргі жай-күйі және қоршаған орта үшін олармен байланысты жағымсыз салдарлардың тәуекелдерін азайту қажеттілігі тұрғысынан неғұрлым маңызды болып ұсынылатын жекелеген қызмет түрлері ғана қарастырылады. Әрине, осы қызмет түрлері бойынша ұсынылған әсер ету факторлары мен ықтимал салдарлардың жалпы тізімі толық емес. Іс жүзінде оны ЕҚТА қызметкерлері, экологиялық сарапшылар, туристік және табиғатты қорғау ұйымдарының қызметкерлері аймақтың ерекшеліктеріне, жекелеген ЕҚТА-ға немесе нақты табиғи объектілерге байланысты туризмнің экологиялық әсерін бағалау мақсатында нақтылап, толықтыра алады.

Экотуризмнің өзіне тән ерекшелігі-оны дамыту шеңберінде туризмнің қоршаған ортаға теріс әсерін бақылау және басқару міндеті қойылады. Ол туризмді дамыту жөніндегі саясатты әзірлеуді, ЕҚТА-дағы туристік инфрақұрылым объектілерін жобалау мен дамытуды, туристік соқпақтар мен маршруттарды құруды, табиғи аумақтарға баратын турларды әзірлеуді, туристердің табиғатта болу кезеңінде олардың мінез-құлқы мен

ағындарын реттеуді, т. б. қамтитын барлық деңгейлерде шешілуі тиіс. ұйымдардың кең ауқымына бағдарланған. Бұл нұсқаулықта ЕҚТА деңгейіндегі жағымсыз экологиялық әсерлерді азайту және азайту шаралары толығырақ қарастырылған. Бұл деңгейде туризмді реттеу шектеулер мен тыйым салу шаралары арқылы да, халықты экологиялық ағарту және туристерді ақпараттандыру, ЕҚТА туризмін ұйымдастыратын субъектілерді реттеу, экономикалық ынталандыру шараларын қолдану арқылы да қатаң болуы мүмкін. Мемлекеттік табиғи-қорық қорын қорғау міндеттерін туризм мен рекреацияға жағдай жасаумен үйлестіруді қажет ететін мекемелер ретінде қорықтар мен ұлттық саябақтар үшін қатаң және жұмсақ реттеу әдістерінің үйлесімі жақсырақ екені анық.

Қатаң реттеу келесі шараларды қамтуы мүмкін:

- ЕҚТА-ға кіруге толық тыйым салу;
- аумақты функционалдық аймақтарға бөлу барысында анықталған ЕҚТА-ның белгілі бір аймақтары мен учаскелеріне кіруді шектеу (мысалы, табиғатты қорғау құндылығы жоғары саябақтың қорық ядросына кіруге тыйым салу);
- туристік соқпақтар мен маршруттар бойынша рұқсат етілген рекреациялық жүктемелерді белгілеу;
- ЕҚТА-ға жіберілетін туристер топтарының мөлшерін шектеу;
- болу уақытын шектеу, мысалы, ұя салу кезеңінде құстардың мекендейтін жерлеріне кіруге тыйым салу;
- барлық автотұрақтар толған кезде аумаққа кіруге тыйым салу, бір жерде тұрақ уақытын шектеу (транзиттік маршруттар үшін);
- белгілі бір қызмет түрлеріне, атап айтқанда, от жағуға, балық аулауға, аң аулауға, жабайы өсімдіктерді жинауға және т. б. тыйым салулар мен шектеулер.;
- белгілі бір техникалық құралдарды, жеке автокөлікті пайдалануға тыйым салу және шектеулер;
- автокөліктің аумаққа кіруін шектеу үшін жолдарды бөгеуді қоса алғанда, физикалық кедергілер салу, соқпақтар бойында кедергілер орнату.

Жұмсақ реттеу келесі әрекеттерді қамтуы мүмкін:

- аумақты абаттандыру (топырақ эрозиясын азайту үшін жолдарды төсеу, палубалар мен көпірлерді төсеу, тұрақтарды, дәретханаларды, қоқыс жинағыштарды жайластыру);
- ЕҚТА қызметкерлеріне, тuroпeраторларға, жолсеріктерге, туристік қызметті ұйымдастыратын гидтерге және олар жүзеге асыратын турларға қойылатын талаптар жүйесін енгізу;
- жергілікті тұрғындармен және туристермен ақпараттық жұмыс, оның ішінде қажетті ақпараттық материалдарды әзірлеу және нұсқама жүргізу арқылы;
- туристік соқпақтар мен маршруттарды ақпараттық жайластыру;
- тиісті экономикалық құралдарды әзірлеу және енгізу, мысалы, келушілердің әртүрлі санаттары үшін (балалар, студенттер), маусымдар бойынша, ұйымдастырылған және ұйымдастырылмаған туризм бойынша және т.б. бір қызметке сараланған тарифтер, мысалы, ұйымдастырылмаған туризмді бақылауды күшейту мақсатында ұлттық және аймақтық саябақтар мінез-құлық ережелерімен арнайы кіру билеттерін шығара алады ЕҚТА-да және оларды сапардың соңына дейін сақтауды талап етеді. Егер ЕҚТА-дан шығу/шығу кезінде билет ұсынылмаса (бұл ұйымдастырылмаған туристер жағдайында болады), келу үшін "қайта" ақы алыңыз.

Жергілікті қауымдастықтарға негізделген экотуризмді ұйымдастыру

Қазақстанда ауылдық қоғамдастықтарға негізделген экотуризм тарихы негізінен қазақстандық үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) ынтымақтастықта іске асырған халықаралық донорлық ұйымдардың бастамаларының арқасында 2000-шы жылдардан бастау алады.

2003 жылғы наурызда Қазақстандағы Еуразия – Орталық Азия қоры (ЕОАҚ), VSO (volunteer Service Overseas, – халықаралық волонтерлік қызмет), Алматы қаласындағы ЕҚЫҰ орталығы, Қазақстандағы Shell компаниялар тобы және Фридрих Эберт қоры арасындағы әріптестік арқылы Қазақстандағы алғашқы туристік бастама қаржыландырылды, оның мақсаты экотуризмді дамыту болды "шалғайдағы ауылдық қауымдастықтарда табыс табу, қоршаған ортаны сақтау және экологиялық білім беруді ілгерілету тәсілі ретінде". Бастама алыс қауымдастықтардың табыс табуы тұрғысынан экотуризмнің мүмкіндіктерін қарастырды.

2003 жылдан бастап ОАЕҚ, Жаһандық Экологиялық Қордың шағын гранттар бағдарламасы (ЖЭҚ ШГБ), Алматы қаласындағы ЕҚЫҰ Орталығы (қазіргі уақытта Астана қаласындағы ЕҚЫҰ орталығы болып өзгертілді), Қазақстандағы Shell компаниялар тобы, Қазақстандағы VSO, Exxon Mobil, ABN AMRO Қазақстан Банкі (қазіргі уақытта RBS (Қазақстан)), USAID, Еуропалық Одақ шалғай өңірлерге капитал түсімін ұйымдастыру, кедейлік проблемаларын шешу және қоршаған ортаны қорғау міндеттеріне жәрдемдесу мақсатында экотуризмді дамыту жөніндегі пилоттық жобаларды қаржыландырады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда Ақмола, Алматы, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Солтүстік Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан облыстарында 10-нан астам экосайт жұмыс істейді. Экосайт- бұл ЕОАҚ ұсынған термин және ауылдық қауымдастықтарға негізделген экотуризм дамитын және жобалар жүзеге асырылатын орынды білдіреді. Бұл эко-сайттардың көпшілігі ЕҚТА-да және оларға іргелес аумақтарда орналасқан. ЕҚТА - дан мыналарды атап өтуге болады: Ақсу-Жабағылы МТҚ, Алматы МТҚ, Қорғалжын МТҚ, Батыс Алтай МТҚ, "Көлсай көлдері" МҰТП, Катонқарағай МҰТП, Көкшетау МҰТП, Сайрам - Өгем МҰТП және т. б.

Сурет 2- ситуациялық жоспар-экосайттардың орналасу схемасы

Қазақстанда экотуризмді дамыту бойынша түрлі донорлардың бағдарламалық бастамалары шеңберінде іске асырылған жобалар, жоғарыда айтылғандай, пилоттық болып табылды. Сонымен қатар, іске асырудың қысқа мерзімдеріне (орта есеппен 2-3 жыл) қарамастан, қазірдің өзінде нақты нәтижелер мен жетістіктер туралы айтуға болады, тіпті болашаққа болжам жасауға болады.

2005 жылдың көктеміне қарай бұл жобалар 1500-ден астам туристерді тартты, бұл алдыңғы нәтижелерден едәуір асып түсті. Жобалар 30 000 доллардан астам табыс әкелді, оның 80-85% жергілікті экотуризм провайдерлері тапқан. Ал 2009 жылы тек "Саты" экосайтында жергілікті халық 1000 - нан астам экотуристі қабылдады және шамамен 30 000 АҚШ долларын алды.

2004 жылы Алматы қаласында экотуризмнің ақпараттық - ресурстық орталығы ашылды және қазіргі уақытқа дейін жұмыс істейді (ЭАРО, қазақстандық туристік ұйымның жобасы (ҚТҰ), Еуразия – Орталық Азия Қоры қолдаған), ол экосайттардағы қонақ үйлердің жұмысына жәрдемдеседі. Бұл үйлер әртүрлі көздерден персоналды оқыту, интерьерді жақсарту және санитарлық-техникалық жағдай гранттары және т. б. түрінде көмек алды. үй иелері қонақтарға экотуризмді халықаралық түсінуге жақын бағдарлама ұсына алады. ЭАРО / ҚТҰ қонақ үйлерге арналған стандарттар әзірленді.

Рекреациялық жүктемені оңтайландыру және келушілер ағынын реттеу бойынша ұсыныстар

Катонқарағай МҰТП:

1. Маршруттарды, соқпақтарды, туристік көрікті жерлерді, инфрақұрылымдық объектілерді және т.б. көрсете отырып, саябақ аумағының егжей-тегжейлі және масштабталған картосхемасын, сондай-ақ серіктестер туралы ақпаратты (қонақ үйлер, пантотерапевттер, омарталар, колөнершілер және т. б.) орналастыра отырып, кіру тобын орнату.

2. Қолданыстағы стандарттарға сәйкес Қонақ үйлерді жайластыру (ҚР СТ 2851-2016. Туристік-экскурсиялық қызмет көрсету. Қонақ үйлер. Жалпы талаптар). Баспаналар мен іргелес учаскелерді санитарлық тазалау.

3. Маршруттар мен соқпақтарды инфрақұрылымдық жарактандыру (көрсеткіштерді орнату, таңбалау, жырту, бивуактар мен қысқа мерзімді демалыс орындарын жабдықтау, аншлағтарды, биотуалеттерді, қоқысты бөлек жинауға арналған сыйымдылықтарды, бөлек қоқыс бақтарын, ақпараттық қалқандарды және т.б. орнату/жаңарту). Көрсеткіштер маршруттың басталу және аяқталу нүктелерінен қашықтық туралы ақпаратты және "орташа" туристің осы қашықтықты жүріп өтуі үшін қанша уақыт кететінін көрсетуі керек.

4. Ұлттық парктің ең көп баратын маршруттарында (танымал орындарында) этноэкспозициялар (этно-киіз үйлер), кәдесыйлар, жергілікті халықтың бірегей өнімдерін сататын дүкендер ұйымдастыру.

5. Ұлттық парктің туристік әлеуеті, "Катонқарағай" БР туралы бейнеролик түсіру және оны телеарналар мен әлеуметтік желілерде ілгерілету.

6. 3D турмаршруттарды құру.

7. Филиалдарда, орманшылықтарда және ұлттық саябақтың серіктестерінде ақпараттық қалқандардың дизайнын әзірлеу және орнату.

8. Заманауи беседкалар/жазғы шатырлардың маршруттары мен соқпақтары бойындағы демалыс орындарындағы жабдықтар.

9. Саябақ аумағындағы туристік топтарға Көліктік қызмет көрсету үшін жоғары өтімді автомобильдер паркін жаңарту.

10. Туристік топтармен жұмыс істеу ережелері, этика және этикет, туристік құралдармен, жабдықтармен және жабдықтармен жұмыс, маршруттағы қауіпсіздік ережелері және т. б. бойынша туристермен бірге жүретін инспекторлардың курстық дайындығын ұйымдастыру.

11. Қонақ үй иелеріне арналған курстар (жабдықтар, қызметтер, баға белгілеу, әртүрлі елдерден келген қонақтардың менталитетін есепке алу, тамақ дайындау, анимациялық бағдарламаларды әзірлеу, қолөнер және кәдесыйлар жасау және т.б.).

12. ГАЖ форматында МҰТП тақырыптық карталар сериясын (туристік қызығушылық объектілері, флора, фауна, ландшафттар көрсетілген туристік маршруттар мен соқпақтар), сондай-ақ жол учаскелері, маршруттардың ерекшеліктері мен көрікті жерлері сипатталған маршруттық (дәліздік) карталарды жасау.

13. Көлдер суының сапасын талдау бойынша гидрохимиялық жұмыстарды жүргізу (батпақтану процесі байқалады, осы процестің динамикасына әсер ететін факторларды анықтау қажет). МҰТП су айдындарын тұрмыстық қоқыстардан механикалық тазалауды жүргізу.

14. Кейбір жерлерде (жолға ең үлкен механикалық әсер ету, топырақтың сезімталдығы) ағаш палубаларды салуға/ салуға болады. Белгілі бір жағдайларда бұл мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін қол жетімділік мәселесін шешуге көмектеседі.

15. Ат турлары бағдарламасында туристерге атқа мінудің және Жылқымен жұмыс істеудің негізгі ережелерін үйрету, қауіпсіздік туралы нұсқаулық беру үшін уақыт қарастырылуы керек. Жылқыларға арналған левад құрылысы.

16. Жабдықтарды таңдау және кемпингтік жабдықтар бойынша атпен серуендеуге қатысушы туристерге арналған жадынама әзірлеу. (Серіктестер арқылы) атқа мінуге арналған арнайы жабдықты жалға алуды ұйымдастырыңыз.

17. Жалпы саябаққа келушілерді және маршруттардағы туристерді, атап айтқанда, есепке алу және жоспарлау, сондай-ақ саябақ ресурстарын оңтайландыру мақсатында электрондық тіркеуді кезең-кезеңмен енгізу мәселесін қарастыру).

18. "Сарымсақты" көрме экологиялық жолын әзірлеу және жайластыру.

19. "Белая Берель" маршрутындағы (Язевой көлінен жоғары) батпақты учаске бойынша соқпақтың бір бөлігін бөрене төсеу арқылы жайластыру және жырту.

Осал сулы- батпақты топырақтарда салынған "Ақ Берел" экологиялық соқпағының ең осал сызықтық учаскесінен басқа, Язевой көлі аймағындағы учаскеге көп көңіл бөлу қажет. Мұнда бірнеше туристік маршруттардың қосылуына және жергілікті тұрғындар мен қонақтар үшін рекреациялық аймақтың болуына байланысты аумақ антропогендік әсерді жоғарылатады. Бұл әсердің көздері мен сипатын анықтау үшін көлдің шөгуі және қалалық инфрақұрылым элементтерінің болуына байланысты ландшафтты қабылдау сапасының нашарлауы, біздің ойымызша, қосымша кешенді зерттеулер жүргізу қажет. Атап айтқанда,

1) көл суының сапасын талдау бойынша гидрохимиялық жұмыстарды жүргізу (батпақтану (эвтрофикация) процесі байқалады, осы процестің динамикасына әсер ететін факторларды анықтау қажет);

2) МҰТП су айдындарын тұрмыстық қоқыстардан механикалық тазартуды жүргізу;

3) шудың ластануын, топырақ субстраттарына, өсімдіктерге және т. б. жүктемені бағалау бойынша қосымша жұмыстар жүргізу, яғни алдын ала көтеруді жүргізу;

4) келтірілген зиянды азайту, сондай – ақ су айдындарының табиғи қауымдастықтарын қалпына келтіру жөніндегі іс-шаралар (ең дұрысы-өзендер мен су айдындарын ластанудан, бітелуден және сарқылудан қорғау және оларды кешенді пайдалану жөніндегі шаралар кешені). Атап айтқанда, біздің ойымызша, су айдындарын экологиялық оңалту шаралары көрсетілген:

- жобалау-іздігіру жұмыстарын жүзеге асыру (объектінің сипаттамасы: іргелес аумақтарды далалық зерттеу, картаға түсіру, есеп жасау; зертханалық зерттеулер: сынамаларды іріктеу және талдау; су айдындарын оңалтудың техникалық және биологиялық кезеңдері бойынша ұсынымдар);

- су қоймасының төсегін ластанған шөгінділерден тазарту;

- тоғандарды гидроизоляциялау жобасы, түбін нығайту;

- су айдындарын қоректендіретін дренажды және нөсерлі суларды жинақтау және тазарту;

- су жинау аумақтарын рекультивациялау.

Сайрам-Өгем МҰТП:

1. Түркістан қаласындағы саябақтың сапар-орталығын ұйымдастыру.

2. Маршруттардың тізбесін олардың қажеттілігін ескере отырып қайта қарау, мақсатты тұтынушы-туристерді анықтау.

3. Ұзақ маршруттардың логистикалық негіздемесі (демалуға арналған орындардың немесе оларды ұйымдастыру мүмкіндігінің, ауыз судың, түнеу орындарының және т.б. болуы).

4. Маршруттар мен соқпақтарды инфрақұрылымдық жаратқандыру (көрсеткіштер мен маркерлерді жаңарту және орнату, бивуактар мен қысқа мерзімді демалыс орындарын жырту, жабдықтау, аншлагтарды, дәретханаларды, қоқыс жинағыштарды, ақпараттық қалқандарды және т.б. орнату/жаңарту).

5. Біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру (туристік топпен жұмысты ұйымдастыру, экскурсиялық сүйемелдеу әдістемесі, заманауи кемпингтік құрал-жабдықтармен, навигация және байланыс жүйелерімен жұмыс, дәрігерге дейінгі Алғашқы көмек көрсету және т.б.).

6. Туристік карталардың электрондық нұсқаларын қоса алғанда, картографиялық материалмен қамтамасыз ету.

7. Қолданыстағы маршруттар бойынша "аудиогидтерді" әзірлеу.

8. Маршруттар мен соқпақтарда QR таңбалауды енгізу.

9. Туристерге арналған жадынамалар әзірлеу (жасын, денсаулық жағдайын, арнайы дағдылардың болуын қоса алғанда, маршруттан өту үшін жағдайлар; қауіпсіздік талаптары, негізгі пункттер және т.б. пайдалы ақпарат).

10. Сусынған көліне бағыт бойынша Айғыр-Жыққан учаскесінде мал жаю шектелсін.

11. Әр маршрут үшін 2 стандартты топқа есептегенде илемдеу жабдықтарын қамтамасыз ету.

12. №9 "Сарыайғыр өзенінің шатқалы" (немесе №10 "құс базары") бағыты бойынша "көрме экологиялық соқпағын" әзірлеу және жайластыру.

Сырдария - Түркістан мемлекеттік өңірлік табиғи паркі:

1. Сарқырамаларға баруды және шомылуды көздейтін маршруттарда судың сапасына мониторинг жүргізу және адамның терісінен химиялық элементтердің суға түсуі есебінен су-сілтілік теңгерімнің өзгеруін зертханалық бағалау қажет.

2. Бірнеше рет өткелді көздейтін маршруттарда су үстінен өту мүмкіндігін көздеу (тастар, бөренелер, алынбалы көпірлер және т.б. бойынша).

3. Теректі кордонында туристердің тамақпен Тұттыбұлақ сарқырамасына өтуіне тыйым салу (маршруттың басында қалқанға ақпарат орналастыру).

4. Штатқа әр филиалда өкілдігі бар сертификатталған гидтерді/экскурсоводтарды енгізу мүмкіндігін қарастыру.

5. Шұқыршақ сарқырамасына қауіпсіз түсу/көтерілу пунктін (шлямбурлы ілмектердегі арқан немесе сым қоршаулар) жабдықтау ("Шұқыршық сарқырамасы" бағыты).

6. " Аяқ Сүңгі өзені – Аяқ Сүңгі шатқалы" бағыты бойынша (немесе "Шұқыршық сарқырамасы" бағыты бойынша) көрме экологиялық соқпағын әзірлеу және жайластыру.

7. Сырдария өзеніне іргелес саябақ аумағында келушілерді бақылау схемасын өзгерту (мүмкін инспекторлар штатын ұлғайту жолымен, айналып өту схемаларын, шлагбаум жүйелерін және т.б.), ЕҚТА аумағына бару және ақы төлеу тәртібі туралы ақпаратты орналастыру (өйткені бекітілген инспектор барлық келушілерді физикалық тұрғыдан есепке ала және бақылай алмайды).

Шарын МҰТП:

1. Ағынды тарату және маусымды ұзарту мақсатында жаңа маршруттарды, соның ішінде анимациялық турларды біріктіруді, сондай-ақ әзірлеуді қарастырыңыз.

2. "Қорымдар мен қорғандар" бағытына жету қиын (маршруттың басына барар жолда "шиптелген" аумақты айналып өту керек). Маршруттың ақпараттық мазмұны көптеген туристерді қызықтыру үшін жеткіліксіз.

3. "Үлкен" каньондағы бақылау алаңдарының жабдықтары.

4. Түсулерді жайластыру және қамтамасыз ету.

5. Қазіргі заманғы дәретханалардың санын көбейту (water closets).

6. Каньон түбіндегі экологиялық соқпақты орнату.

7. Беткейлерді жырту, қауіпті жерлерді қоршау, қажет болған жағдайда – қоршауларды ілу, көпірлерді ұйымдастыру және т.б.

8. Бағыттардағы көрсеткіштерді, ақпараттық қалқандарды жаңарту. асфальтталған жолдан шыққан сәттен бастап маршруттарды қадағалау.

9. "Кіші каньон" бағыты бойынша "көрме экологиялық соқпағын"әзірлеу және жайластыру.

"Көлсай көлдері" МҰТП:

1. МҰТП маршруттары мен соқпақтарына, сондай-ақ іргелес аумақтарға антропогендік әсерді дұрыс болжау үшін келушілердің жалпы санының тұрақты мониторингі.

2. Рұқсат етілген нормалар шегінде келушілер санын квоталаумен келушілерді электрондық тіркеу жүйесін енгізу. Сонымен қатар көршілес шатқалдарда (Саты, Құрмет, Талды) балама маршруттарды жабдықтау, жарнамалау және ілгерілету.

3. Бүгінгі таңда саябақ ұсынатын маршруттарды оңтайландыру (Қызылшық тауына (№5) маршруттың басталуы Талды шатқалының орнына Құрметы шатқалына көшірілсін. Рекреациялық қызмет аймағына кірмейтін "кішкентай Өрікті – Мажи көлі" (№6) бағыты тізбеден шығарылсын. Көршілес шатқалдардан Көлсай және Қайыңды шатқалдарына шығатын маршруттардың аралас нұсқаларын қарастыру.

4. Жаяу және атпен жүру маршруттарын және сәйкесінше соқпақтарды бөліңіз (атпен бару нұсқасы – Құрмет ауылы арқылы).

5. Саты ауылынан көлге дейінгі жолды жөндеңіз. Қайыңды (қазіргі уақытта оның жағдайы туристерді жеткізу қауіпсіздігін қамтамасыз етпейді).

6. Саты ауылы - Саты асуы бағыты бойынша ағаш көпірлерді жөндеу.

7. Қарабұлақ және Құрмет ауылдарында жол жөндеуді және қонақ үйлердің пайда болуын ескере отырып, туристік маршруттар мен соқпақтар желісін дамытуды жоспарлау.

8. Келушілер ағынын уақтылы жоспарлау және реттеу үшін жергілікті қауымдастық үйлестірушілерімен тығыз жұмыс істеу.

Туристік ағындарды реттеу бойынша ұсыныстар

1) Маусымдық кезеңділікпен мониторингтік бақылаулар жүргізу ұсынылады.

Қорықтар мен ұлттық парктердің басым міндеті табиғи кешендерді сақтау, кез келген антропогендік жүктемелерді азайту болып табылады. Сондықтан ЕҚТА - ға бару рекреациялық мониторинг жүргізілуі тиіс арнайы жабдықталған маршруттармен – экотроптармен реттеледі.

Мониторингтік зерттеулердің түрлері:

-аумақтың биологиялық және ландшафттық әртүрлілігін оның танымдық-рекреациялық құндылығының негізі ретінде бақылау;

- аумақтың табиғи-рекреациялық әлеуетінің ажырамас бөлігін құрайтын мәдени-тарихи объектілердің мониторингі;

- туристік қызметтің белгілі бір бағыттарының (мысалы, жабайы жануарларды бақылау, үңгірлерге бару) жұмыс істеуінің негізі ретінде жекелеген табиғи ресурстарды (биологиялық, геологиялық және басқаларын) мониторингтеу.

Рекреанттардың әсеріне байланысты мониторингтік зерттеулер жүргізудің негізгі әдісі-негізгі учаскелердегі мерзімді бақылаулар. Бұл сынақ және/немесе бақылау алаңы, профиль, туристердің тұрағы, экскурсиялық маршрут және т.б. болуы мүмкін. сонымен қатар, бақылау маусымға кемінде үш рет жүргізілуі керек: пайдалану басталғанға дейін, жүктеменің ең жоғары мәндері кезінде және маусым аяқталғаннан кейін.

Негізгі учаскелердегі мониторинг бағдарламасына туристер мен демалушылардың осы аумақта болуының салдарын жанама түрде көрсететін табиғи кешеннің негізгі компоненттерінің жай-күйін бақылау жөніндегі іс-шаралар кешені кіруге тиіс. Мұндай әсердің мысалдарын келтірейік:

– топырақ-қарашірік: таптау (топырақтың тығыздалуы, оның ылғал өткізгіштігінің төмендеуі), эрозиялық процестердің дамуы (су ағынының концентрациясы, соқпақ учаскелерінің эрозиясы, промоиндердің пайда болуы, соқпақ төсемінің кенеюі);

– су объектілері: судың ластануы (оның физикохимиялық қасиеттерінің өзгеруі, мөлдірлігінің төмендеуі, түбіндегі шөгінділердің сипаттамаларының өзгеруі (қоқыстың жиналуы, су қоймасының лайлануы және т. б.);

- өсімдіктер: флораның кедейленуі (түрлердің әртүрлілігі бойынша, әр түрдің үлгілерінің саны бойынша), арамшөптердің енуі, ағаштар мен бұталардың механикалық зақымдануы және т. б.;

– жануарлар әлемі: фаунаның кедейленуі (түрлердің әртүрлілігі бойынша, әр түрдің үлгілерінің саны бойынша), синантропты түрлердің пайда болуы.

Сонымен қатар, рекреациялық мониторингтің бірқатар нақты міндеттері бар:

– жалпы аумақты қадағалау-адам әсерінің тікелей іздерін анықтау мақсатында: қоқысқа тастау, рұқсат етілмеген от шұңқырларының пайда болуы, тастардағы, ағаш діндеріндегі, үңгір қабырғаларындағы жазулар және т.б.;

- ақпараттық (көрсеткіштер мен стендтер) және табиғатты қорғау абаттандыру объектілерінің жай-күйін қадағалау (жолдың нығайтылған төсемі, ағаш палубалар, көпірлер, стационарлық от шұңқырлары және басқа да шағын сәулет нысандары).

Рекреациялық мониторингтің міндеті мұндай объектілердің мазмұнын немесе сапасын талдау емес, олардың жағдайын бағалау болып табылады.

2) өз бақылауларын жүргізуге және осы бөгде ұйымдарды пайдалануға қосымша туристерге сауалнама жүргізу қажет. Сауалнаманы екі рет жүргізген жөн: экскурсиялық маршрутқа барар алдында және одан кейін бірден, сол сұрақтармен, бірақ олардың тұжырымдамасында кейбір өзгерістермен. Бұл әдіс маршруттың жай-күйі туралы нақты ақпарат жинауға ғана емес, сонымен қатар келушілердің пікірлерін қолдана отырып, жаңа жоспарлау шешімдерін жасауға мүмкіндік береді.

Рекреациялық мониторинг нәтижелері негізінде туристік маусымның соңында осы аумақтың әкімшілігі әрбір бағыт бойынша жеке-жеке басқарушылық шешімдер қабылдайды. Олар жедел сипатта да, ұзақ мерзімді сипатта да болуы мүмкін.

3) басқару шешімдері:

- реттеу, яғни рұқсат етілген жүктемені төмендету, тұрақтандыру немесе арттыру; жыл бойы маусымдар немесе айлар бойынша жүктемені бөлуді түзету; рекреациялық маусымның мерзімдерін нақтылау;

- жаңа рекреациялық нысандарды салу немесе қолданыстағы нысандарды кеңейту жоспарларын түзету;

- рекреациялық объектілерді ақпараттық және табиғатты қорғау абаттандыру деңгейін арттыру қажеттілігін нақтылау;

-бұзушылықтардың алдын алу және/немесе жою, туристік-рекреациялық қызметтің жағымсыз салдарын жою, аумақтың санитарлық жағдайын жақсарту, табиғи ресурстарды молықтыру және т. б. жөніндегі іс-шараларды жоспарлау.;

-туристік-экскурсиялық қызмет бағдарламасына өзгерістер енгізу (маршрутты толық немесе ішінара өзгерту, Жаңа тексеру объектілерін қосу және / немесе олардың ерекше осалдығы себебінен бұрынғысын алып тастау және т. б.);

- жалпы осы аумаққа және атап айтқанда осы бағытқа баратын туристермен экологиялық тәрбие жұмысының әдістерін жетілдіру және рөлін арттыру.

Іс жүзінде типтік құрылымдар, әдетте, шығармашылық шешімдермен толықтырылады: тік стендтерде "шатырлар", сәндік жақтаулар, түпнұсқа контурлар және т. б. ұйымдастырылады.

Классикалық тірек тіректері өзгертіледі. Бұл қоршаулар, экотроптағы басқа құрылымдардың бүйір қабырғалары, үлкен тастар немесе ескі ағаштардың діңгектері немесе олардың жасанды материалдардан жасалған имитациясы болуы мүмкін. Шешімдер шексіз көп. Ең бастысы-тірек стендтік құрылымдардың жетекші функцияларын сақтау-тұрақтылық, ұзақ қызмет ету мерзімі, табиғи немесе мәдени ландшафттың үйлесімділігін бұзбайтын инфрақұрылымның жалпы стилі.

4) Ұлттық парктер аумағында туристік ағындарды басқарудың тиімді жүйесін енгізу: Келушілерді қабылдау, ақпараттық қызметтер, экскурсиялық-танымдық бағдарлама, келушілердің санын және олардың табиғаттағы мінез-құлқын бақылау, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жолсерік-гидтердің қызметтерін ұсыну, аумақты табиғатты қорғау абаттандыру және т. б.;

Экологиялық факторлардан басқа, жүктеме нормаларын есептеу кезінде психо-

ыңғайлы критерийлер де маңызды (мысалы, автотұрақтар мен баспаналар арасындағы қашықтықпен, топтардың маршрут бойынша жүру жиілігімен, қозғалыс кестесімен және т.б. анықталатын жекелеген топтар арасындағы байланыстың рұқсат етілген деңгейі). Бұл критерийлер маршруттарды әзірлеу кезінде ескерілуі керек.

5) рекреациялық аймақта және танымдық туризм аймағында объектілер мен жайластыру элементтерін аумақтық және жобалық жоспарлау кезінде, сондай-ақ аумақты перспективалық дамыту стратегиясын әзірлеу, туристік ұсынысты қалыптастыру, келушілерге қызмет көрсетуді ұйымдастыру және т.б. кезінде маркетинг элементтерін қолдану.;

6) аумақтың рекреациялық және инвестициялық тартымдылығын арттыру. Ұлттық парктердің, олардың табиғатты қорғау және рекреациялық мақсаттарының (брендинг механизмінің) танылуын қамтамасыз ететін тетікті әзірлеу;

7) қолданыстағы ресурстар мен мүмкіндіктерге барынша сүйене отырып, ұлттық саябақтар аумағында туризмді кезең-кезеңімен дамыту;

8) реттелетін туризм мен демалысты дамыту стратегиясын кадрлық қамтамасыз ету. Реттелетін туризм мен демалысты ұйымдастыруға жауапты ұлттық саябақтар персоналын даярлау және оқыту жүйесін әзірлеу. Бұл жүйеде ұлттық парк серіктестерінің аймақтық деңгейде (шенеуніктер, қоғам өкілдері және басқа да мүдделі тараптар) оқыту және біліктілікті арттыру бағдарламаларына қатысуын қамтамасыз ету өте пайдалы.

9) туризм саласындағы кәсіпкерлік бастамаларды жандандыру. Кіру және ішкі туроператинг шығу рейтингіне қарағанда үнемді болып қала береді. Нәтижесінде-қабылдауда жұмыс істейтін және жаңа туристік өнімдерді әзірлеу үшін тиісті кәсіби тәжірибесі мен қажетті қаржысы бар аймақтық және жергілікті туроператорлардың өте аз саны. Туроператорлар арасындағы әлсіз бәсекелестік олар көрсететін қызметтердің бағасы мен сапасына әсер етеді және туристік өнімдерді сату мен сатуды қиындатады.

Соқпақтар салынған экожүйелердің деградация қаупін азайту үшін соқпақ жүктемесін келесі жолдармен мөлшерлеу қажет:

- топтағы адамдар санының шектеулері (уақыт бірлігіне келу саны шектелген санға дейін (күніне, аптасына, айына);

- демалыс орындары мен аялдамалар, көпірлер, өткелдер, қоршаулар, баспалдақтар салу, неғұрлым берік материалмен төсеу, қоқыс жинағыштарды орнату және т. б. көмегімен Соқпақты, әсіресе сезімтал учаскелерде жайластыру.;

- соқпақтағы экскурсанттар мен туристердің мінез-құлқын реттеу (шуға тыйым салу, соқпақ кенепінен кету, кәдесыйлар жинау – өсімдіктер, жануарлар, тастар және т. б.);

- қауіпті кезеңдерде соқпаққа баруға тыйым салу (экожүйедегі жануарлар мазасыздыққа ерекше сезімтал, ауа-райына байланысты соқпақ кенептерінің жойылу қаупі бар және т.б.).

Жалпы, экожүйеге жүктемені реттеудің ең тиімді тәсілі туристік ағындарды тарату және туристік-экскурсиялық маршруттар мен экологиялық соқпақтардың логистикасын оңтайландыру болып қала береді.

Қорытынды

Экологиялық туризмнің Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарында (ЕҚТА) дамытудың ұйымдық-құқықтық аспектілері бойынша жүргізілген зерттеу нәтижелері бірқатар маңызды қорытындыларға алып келді.

1. Экологиялық туризмнің мәні мен маңызы :

- Экологиялық туризм табиғи ресурстарды сақтау мен қорғауға, сонымен қатар жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға ықпал етеді. Зерттеу барысында экотуризмнің қоршаған ортаға оң әсерін қамтамасыз ететін негізгі факторлар айқындалды.

2. Ұйымдық-құқықтық негіздер :

- Қазақстанда экотуризмді дамыту үшін қажетті заңнамалық және нормативтік актілердің жағдайы талданып, олардың жетілдіру қажеттілігі көрсетілді. Қолданыстағы заңнамалық актілердің туризмді реттеудегі ерекшеліктері мен кемшіліктері анықталды.

3. Инфрақұрылымдық мәселелер :

- ЕҚТА-да экотуризм инфрақұрылымын дамытудың қажеттілігі және оны іске асырудағы кедергілер талқыланды. Инфрақұрылымды жақсарту арқылы экотуризмді тиімді дамыту жолдары ұсынылды.

4. Халықаралық тәжірибе :

- Халықаралық стандарттар мен тәжірибелерді Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері қарастырылды. Халықаралық тәжірибені енгізу арқылы экотуризмді дамытудың жаңа мүмкіндіктері анықталды.

Практикалық қолданылу

Зерттеу нәтижелері экотуризмді дамытуға бағытталған заңнамалық және нормативтік құжаттарды жетілдіру, туризм инфрақұрылымын жақсарту және жергілікті халықтың әл-ауқатын арттыру бойынша нақты ұсыныстарды әзірлеуге негіз бола алады. Бұл ұсыныстардың жүзеге асырылуы экотуризмді тұрақты дамытуға және қоршаған ортаны қорғауға үлкен үлес қосады.

Ғылыми білімнің өзгеруі

Бұл зерттеу экотуризм саласындағы ғылыми білімнің өзгеруіне өз үлесін қосады. Алынған нәтижелер экотуризмді дамытуға қатысты жаңа ғылыми тұжырымдар мен ұсыныстарды негіздейді. Зерттеудің қорытындылары экотуризмді дамытудағы ұйымдастырушылық және құқықтық аспектілердің маңыздылығын көрсетіп, болашақ зерттеулер үшін бағыт-бағдар береді. Зерттеу барысында қолданылған әдістер мен алынған нәтижелердің негізділігі дәлелденді. Жүргізілген аналитикалық шолу, салыстырмалы талдау, статистикалық мәліметтерді өңдеу және сауалнама нәтижелері экотуризмнің Қазақстандағы қазіргі жағдайы мен оны дамыту жолдарын кешенді түрде көрсетеді.

Бұл зерттеу экологиялық туризмнің Қазақстан Республикасында дамытудың маңызды бағыттарын анықтап, оны жүзеге асырудың нақты ұсыныстарын ұсынады. Алынған нәтижелер экотуризмді тұрақты дамыту үшін қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру, инфрақұрылымды дамыту, жергілікті қауымдастықтарды тарту және экологиялық білім беру бағдарламаларын енгізу қажеттілігін көрсетеді. Бұл зерттеу экотуризм саласындағы ғылыми білімді тереңдетіп, болашақтағы зерттеулер мен практикалық шаралар үшін негіз болады.

Зерттеудің нәтижелері Қазақстандағы экотуризмнің дамуын жеделдетуге және оның тұрақты дамуына ықпал етуге мүмкіндік береді. ЕҚТА-дағы экотуризм инфрақұрылымын жақсарту, заңнамалық негіздерді жетілдіру және жергілікті тұрғындардың қатысуын арттыру арқылы экотуризмнің тиімділігі мен тұрақтылығы қамтамасыз етіледі.

BIBLIOGRAPHY

1. Weaver D. B. Ecotourism. - Missouri: Wiley, 2001. - 386 c.
2. Buckley R. Environmental impacts of ecotourism. – 2004. – С. xii+ 389 pp.

3. Higham J., Luck M. Marine wildlife and tourism management: insights from the natural and social sciences. – 2007. – C. 388 pp.
4. Gössling S., Hall M. C. Tourism and global environmental change. – Taylor & Francis, 2006.
5. Fennell D. A., Dowling R. K. (ed.). Ecotourism policy and planning. – CABI, 2003.
6. Choi H. S. C., Sirakaya E. Measuring residents' attitude toward sustainable tourism: Development of sustainable tourism attitude scale //Journal of travel research. – 2005. – T. 43. – №. 4. – C. 380-394.
7. Lew A. A., Hall C. M., Williams A. M. (ed.). A companion to tourism. – John Wiley & Sons, 2008.
8. Stronza A. et al. (ed.). Ecotourism and conservation in the Americas. – CABI Pub., 2008. – T. 7.
9. Wearing S., Neil J. Ecotourism : impacts, potentials and possibilities?. - Amsterdam: Butterworth-Heinemann, 2009. - 286 c.
10. Liu C., Li J., Pechacek P. Current trends of ecotourism in China's nature reserves: A review of the Chinese literature //Tourism Management Perspectives. – 2013. – T. 7. – C. 16-24.
11. Beaumont N. The third criterion of ecotourism: are ecotourists more concerned about sustainability than other tourists? //Journal of Ecotourism. – 2011. – T. 10. – №. 2. – C. 135-148.
12. Newsome D., Moore S. A., Dowling R. K. Natural area tourism: Ecology, impacts and management //Natural Area Tourism. – Channel view publications, 2012.
14. Honey M., Rome A. Ecotourism and sustainable tourism certification //Draft report prepared for the ecotourism and sustainable tourism certification workshop, New Paltz, NY. – 2000.

REFERENCES

1. Weaver D. B. Ecotourism. - Missouri: Wiley, 2001. - 386 c.
2. Buckley R. Environmental impacts of ecotourism. – 2004. – C. xii+ 389 pp.
3. Higham J., Luck M. Marine wildlife and tourism management: insights from the natural and social sciences. – 2007. – C. 388 pp.
4. Gössling S., Hall M. C. Tourism and global environmental change. – Taylor & Francis, 2006.
5. Fennell D. A., Dowling R. K. (ed.). Ecotourism policy and planning. – CABI, 2003.
6. Choi H. S. C., Sirakaya E. Measuring residents' attitude toward sustainable tourism: Development of sustainable tourism attitude scale //Journal of travel research. – 2005. – T. 43. – №. 4. – C. 380-394.
7. Lew A. A., Hall C. M., Williams A. M. (ed.). A companion to tourism. – John Wiley & Sons, 2008.
8. Stronza A. et al. (ed.). Ecotourism and conservation in the Americas. – CABI Pub., 2008. – T. 7.
9. Wearing S., Neil J. Ecotourism : impacts, potentials and possibilities?. - Amsterdam: Butterworth-Heinemann, 2009. - 286 c.
10. Liu C., Li J., Pechacek P. Current trends of ecotourism in China's nature reserves: A review of the Chinese literature //Tourism Management Perspectives. – 2013. – T. 7. – C. 16-24.
11. Beaumont N. The third criterion of ecotourism: are ecotourists more concerned about sustainability than other tourists? //Journal of Ecotourism. – 2011. – T. 10. – №. 2. – C. 135-148.

12. Newsome D., Moore S. A., Dowling R. K. Natural area tourism: Ecology, impacts and management //Natural Area Tourism. – Channel view publications, 2012.

14. Honey M., Rome A. Ecotourism and sustainable tourism certification //Draft report prepared for the ecotourism and sustainable tourism certification workshop, New Paltz, NY. – 2000.

Құмарбекұлы Санат

техника ғылымдарының магистрі, Экология және география кафедрасының сениор лекторы. Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
sanat_kv@mail.ru

15.05.24 ж. баспаға түсті.
22.05.24 ж. түзетулерімен түсті.
25.06.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

S. KUMARBEKULY

Sarsen Amanzholov University of East Kazakhstan
(Kazakhstan, Uskemen), E-mail: sanat_kv@mail.ru

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF IMPLEMENTING ECOTOURISM IN (SPNA)

Abstract. This article examines the organisational and legal aspects of the development of ecotourism in the specially protected natural areas (SPNA) of the Republic of Kazakhstan. The main objective of ecotourism is to conserve natural resources and protect the environment, while contributing to the improvement of the socio-economic conditions of the local population. The article discusses the state of legislative and regulatory acts necessary for the development of ecotourism in SPNA, the legal bases and requirements for the organisation of tourism, as well as infrastructural and organisational issues of ecotourism. It also identifies the main problems hindering the development of ecotourism and proposes solutions. The need to implement international experience and standards for the sustainable development of ecotourism in SPNA is emphasised. The article reveals the prospects and opportunities for the development of ecotourism in Kazakhstan.

Keywords: Ecotourism, Specially Protected Natural Areas (SPNA), Sustainable development, Organizational and legal aspects, Infrastructure, International experience

С. КУМАРБЕКҰЛЫ

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова
(Казахстан, Усть-Каменогорск), E-mail: sanat_kv@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОТУРИЗМА НА (ООПТ)

Аннотация. В данной статье рассматриваются организационно-правовые аспекты развития экологического туризма в особо охраняемых природных территориях (ООПТ) Республики Казахстан. Основная цель экологического туризма заключается в сохранении природных ресурсов и защите окружающей среды, а также в улучшении социально-экономических условий местного населения. В статье обсуждаются состояние законодательных и нормативных актов, необходимых для развития экотуризма в ООПТ, правовые основы и требования к организации туризма, а также инфраструктурные и организационные вопросы экотуризма. Кроме того, предлагаются основные проблемы, препятствующие развитию экотуризма, и пути их решения. Подчеркивается

необходимость внедрения международного опыта и стандартов для устойчивого развития экотуризма в ООПТ. Статья раскрывает перспективы и возможности развития казахстанского экотуризма.

Ключевые слова: *Экологический туризм, Особо охраняемые природные территории, Устойчивое развитие, Организационно-правовые аспекты, Инфраструктура
Международный опыт*